

Рожко С.В.

УДК 811.161.2:81'367

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ КАТЕГОРІЇ АСПЕКТУАЛЬНОСТІ

Анотація. У статті розглядаються художній час, що є пізнанням статистичного образу рухомої відносної структури способу дії. Подається детальний аналіз засобів вираження універсальної категорії рівня мовної системи. До цієї категорії відноситься і категорія кратності дієслівної дії як складова функціонально-семантичного поля аспектуальності.

Ключові слова: кратність, функціональна граматики, аспектологія, граматичний вид, способи дії, дієслівна плуральність, загальнолінгвістичний зміст категорії виду, категорії часових форм.

Аннотация. В статье рассматривается художественное время, что является осознанием статистического образа движимой относительной структуры способов действия. Предоставляется детальный анализ средств выражения универсальной категории, не обладающих средствами выражения, закрепленными за каким-либо уровнем языковой системы. К таким категориям относится и категория кратности глагольного действия как составляющая функционально-семантического поля аспектуальности.

Ключевые слова: кратность, функциональная грамматика, аспектология, грамматический вид, способы действия, глагольная плуральность, общелингвистическое содержание категории вида, категории временных форм.

Summary. The article considers the artistic time, which is the knowledge of the statistical structure of the image movable relative way action. Provides a detailed analysis of the means of expression of the universal categories that do not have the means of expression, zakreplennymi for any - any level of the language system. These categories include the category and multiplicity of verbal action as part of the functional - semantic field and aspectuality.

The proposed program A.V.Bondarko comparative study field aspectuality in languages different order to further explore the field aspectuality based on the principle of universality of this category and provides an opportunity to identify how its content and determine its means of expression.

Studying category multiplicity of verbal action is a challenge not only in terms of its expression, but also in terms of its content, which is explained by the difficulty of the perception of the phenomenon of objective reality and poorly studied in this category.

Investigation same category multiplicity in comparative terms in two unrelated languages is very promising in terms of both the deep and surface structures, semantics, and from the point of view of the development of language universals.

Keywords: multiplicity functionalnost grammar aspectology, grammatical view, modes of action, the plurality verb, obshchelingvisticheskoe content category type, category of temporary forms

Постановка проблеми. Дослідження проблем аспектології пояснюється новим поглядом на статус цієї категорії як семантичної. Розгляд поняття універсальної семантичної категорії чи типологічної категорії пов'язаний з розвитком функціональної граматики. Такий напрямок дослідження зумовлює поєднання темпоральної системи з загальною граматику тексту, що на сьогоднішній день є малодослідженим.

Аналіз основних досліджень і публікацій. На сьогодні розгляду цієї проблематики присвячені праці мовознавців, які досліджують різні напрями функціональної граматики, і саме на ці праці будуть посилання в статті (Авілова Н.С., Бондарко А.В., Голосова Т.М., Грекова О.К., Холодовський О.О. та ін.).

Актуальність теми визначається тим, що, аналіз часових відношень навколишньої дійсності в аспекті формування картин реального світу дозволяє займатися детальним дослідженням визначення граматичної категорії виду у лінгвістиці.

Метою статті є комплексний аналіз різнорівневих засобів вираження кількісно-кратних способів дії на підставі встановлення системних зв'язків між мовними одиницями виміру для порівняння в плані змісту та особливостей вираження.

Виклад основного матеріалу. Аспектологією називають упродовж останніх десятиліть вчення про вид, в міжнародній термінології - аспекти і про суміжних чи схожих з видом явищ в різних мовах. Французький термін aspect виник на початку XIX століття. Вперше був використаний Рейфом як переклад російського граматичного терміну «вид», що використовувався тоді М.І. Грачем для позначення, з одного боку, доконаного і недоконаного виду, а з іншого – назви деяких явищ, що передають російські дієслова і називають їх способами дії. В XIX столітті і на початку XX вид пояснювався як широка понятійна категорія. Як види розглядалися також «однократні» і «багатократні» групи дієслів.

Вивчення категорії виду проходило по лінії розмежування граматичної категорії парадигматичного характеру виду і словотвірної категорії способу дії, знайденої в результаті виділення в російській мові класів префіксальних дієслів. Зусилля вчених як зарубіжних, так і вітчизняних були направлені на розмежування двох понять.

Як справедливо відзначається в літературі, що кількісні уявлення в системі дієслова... практично ще недостатньо описані, хоч багато хто з дослідників відзначає, що в мовах поряд з кількісними уявленнями в області дослідження імен існують кількісні уявлення щодо дієслів, до того ж ці уявлення дуже різнобічні. Це пояснюється тим, по-перше, що реальні ситуації, в яких людина спостерігає за декількома однорідними ситуаціями, фактично дуже складні; по-друге – це нестандартність і різноманітність засобів вираження кількісних характеристик дій. О. Есперсен говорив про необхідність виділення спеціальної категорії про «число множини дієслівних понять». Ван дер Хейде вказував у свою чергу, що протиставлення однократної дії, що повторюється відносно до числа найбільш важливе протиставлення в межах граматичних значень. Є. Сепір відзначає, що інколи дієслово швидше, ніж ім'я є органічно сингулярним чи обмеженим. Дж. Грінберг, говорячи про кратність, вважав за необхідне диференціювати функції категорії числа: погоджувальну і змістовну, що відображає кількісну дію[6, с. 148].

В сучасному мовознавстві існує підхід до поняття кількості, який відповідає концепції Аристотеля: «Кількістю називається те, що ділиться на складові частини, кожна із яких, скільки б їх не було дві чи більше, за своєю природою єдина».

В книзі «Дослідження з дієслівної плюралності», де зібрано значний емпіричний матеріал приблизно із 40 мов, австрійський мовознавець В. Дреслер співвідносить особисті значення дієслівної й іменної множинності, підкреслюючи їх відмінності, що виходять з того, що дієслово пов'язане з категорією часу, а ім'я з категорією просторовості. Робота В. Дреслера започаткувала новий напрямок в галузі мовознавства – вивчення дієслівної множинності як особливої категорії. О.О. Холодович вивчає особливості відображення співвідношень між реальною кількістю предметів в об'єктивному світі та їх кількісною інтерпретацією в мовних формах, виділяючи особливу «категорію множинності».[6, с. 59] В. Дреслер і О. Холодович, розробивши теоретичні основи іменної множинності, підготували базу для викладу ідей про універсальність категорії множинності.

В слов'янському мовознавстві кратність спочатку розглядалася виходячи із дієслівного виду. І.А. Бодуен де Куртене в своїй статті «Кількісність у мовному мисленні», певно, першим у теоретичному плані підкреслив важливість кількісної характеристики дій. Вже в ранніх граматиках Ю. Крижанича(1666), А.В. Тапе (1815), М.І. Греча (1811) вживалися терміни «многократный», і «учащительный вид». Пізніше вчені розглядали кратність як критерій поділу дієслів на види (а саме Давидов 1854, Востоков 1831, Буслав 1858 та інші). Кількісні відмінності знайшли своє відображення й посіли почесне місце в «теорії ступенів» Г.П. Павського (1842), К.С. Аксакова (1855), О.О. Потебні (1941). Кратність як вид виділяється в М.І. Греча, О.Х. Востокова та інших мовознавців, до того ж значення повторюваності дії зазначалося як основне значення цього виду. Дослідження Ф.Ф. Фортунатова (1857), Г.К. Ульянова(1895), О.О. Потебні (1941) є цінним внеском у вивчення кратності, адже саме вони окреслили новий погляд на кратність як на один із відтінків значення недоконаного виду. Ця точка зору була канонізована «Граматикую російської мови» АН СРСР в 1953 році.

Результатом нового підходу вивченні в категорії дієслівної множинності є визнане багатьма лінгвістами визначення Н.С. Авілової: «В наш час абсолютно ймовірно, що поняття кратності, яке колись розглядалось дослідниками в межах поняття виду, є поза видовою категорією, а багатократні дієслова не входять в сучасні видові відношення». [1, с. 17] О.В. Ісаченко обмежує явище повторюваності дії способами дії. Ю.С. Маслов і А.В. Бондарко започаткували в аспектології вчення про семантику видів як сукупності загальних та безпосередніх значень.

В.С. Храковський, як провідний представник напрямку в мовознавстві, що вивчає категорію множинності поза полем аспектиальності розробив свою робочу гіпотезу про універсальну функціонально-семантичну категорію множинності, яка властива як субстанціям, так і діям, що позначаються дієсловами, відповідно ситуаціям, висловленим у реченнях. Теоретичною базою дослідження В.С. Храковський назвав метод, запропонований О.О. Холодовичем.

Г.Г. Синицький вводить поняття універсальної мовної квантифікації, яка виходить із вираження кількісних характеристик значимих слів: іменників, дієслів, прикметників, прислівників. Свою теорію він застосовує для визначення квантових функцій видових форм. [2, с. 134] І.Б. Долиніна виділяє універсальні і специфічні риси квантифікації в дослідженнях дієслів, що розмежовують іменну множинність (ІМ) і дієслівну множинність (ДМ), визначаючи останню як одну із мовних виявлень категорії кількості, де об'єктами кількісної оцінки виступають ситуації, що мають дієслівні оформлення.

А.В. Бондарко, Ю.С. Маслов та інші аспектологи пов'язують поняття кратності з кількісною аспектиальністю. Різняться думки щодо визначення семантичного змісту кількісної аспектиальності. А.В. Бондарко відносить до функціонально-семантичного поля (ФСП) кратності й уявлень, пов'язаних з поняттям множинності й операцією рахунку (кількістю «крат», непереривність / переливність), і явище пов'язане з поняттям величини і операцією виміру (довгота, інтенсивність). За терміном «кількісна аспектиальність», в розумінні А.В. Бондарко, стоїть будь-яке родове узагальнення змістового поняття; цей термін служить лише для об'єднання трьох не залежних аспектиальних семантичних ознак. Різноманітність і логічну неоднорідність цих двох явищ він пояснює тим, що кратність, довгота і інтенсивність можуть сполучатися один з одним і, відповідно, характеризує одну і ту ж дію з різних боків. [2, с. 147]

Кратність як одна із складових ФСП аспектиальності характеризує процес протікання дії з кількісно-кратного боку. Поняття кратності включає в себе дві семантичні зони:

1. кратність як вияв можливості розподілу дії на однорідні частини. Не дискретність, або одноактність, що означає здійснення дії в один прийом, без розподілу на фази. Дискретність передбачає внутрішній розподіл дії на ряд однорідних актів.
2. кратність як вимір, перерахування повторів окремих недискретних дій. Поняття «повторюваність» традиційно вживають в аспектологічній літературі як один із видів параметру що характеризує процес відтворення (кінцевого або безкінечного) однієї і тієї ж дії.

Г.Г. Синицький, розробив свою інтерпретацію семантичного зміст повтору, що розрізняє три послідовні фази розгортання процесуального референта дієслова: антецедентну, медіальну, консеквентну. Повторюваність процесуального референта передбачає покращення консеквентного стану і відновлення антецедентного стану.

Якісна обмеженість виявляється в обмеженості змісту з досягненням певної внутрішньої мети з результативністю. Якісно-кількісна обмеженість співвідноситься з кількісно-кратним значенням, виявляється в кількості самих дій і виступає в трьох вимірах:

1. дія розглядається як серія ітеративних актів (ітератив)

2. дія розглядається як серія «квантів», що складають одну дискретну «сверхдію» (мультиплікатив).
3. Дія розглядається як однократна (семельфактив).

Вивчення особливостей способу дії тісно пов'язане з проблемою граматичного виду, отже без висвітлення проблематики виду неможливо говорити про спосіб дії. М. Голіан вивчивши основні характеристики морфологічної категорії виду в різних мовах дає визначення загальнолінгвістичного змісту категорії виду, посилаючись на погляди і інших мовознавців. На його думку, «вид – це категорія, яка відноситься до процесу, вид семантики виражає процес, [2, с. 42] П. Імбс пропонує подібне визначення: «Вид – це невід'ємна якість процесу. Вид характеризує процес, що розглядається в собі самому, не залежно від темпоральної локалізації» категорія виду одна з тих, що найчастіше сполучається з вираженням процесу. Вид внутрішньо поділяє процес на фази і в свою чергу кожна форма дієслова особливим способом об'єднує в собі доконаний вид і спосіб виконання дій.

Категорія обмеженості / необмеженості співвідноситься з категорією способу дії вид, виражений самим дієсловом вперше почали в особову категорію способу дії німецькі лінгвісти, а саме Х. Клейн, М. Клавер. Саме вони підтримували точку зору вважаючи що спосіб дії пов'язаний з лексичним змістом дієслова. [3, с. 56]

Грамматична категорія виду, невід'ємна від категорії часу. Ці відношення носять двобічний характер в простих дієслівних формах переважає часове значення, дієслівні часи виражають, таким чином, розвиток процесу. Спосіб, вид і час являють собою одну загальну категорію яка підпорядковується категорії часу. Відповідно до хроно-генетичної теорії Г. Гийом виділяє три види: простий, складний і дуже складний, що відповідає трьом дієслівним часовим формам. Дієслівні часи таким чином показують розвиток процесу, способи виявлення в часі. Для характеристики в минулому часу не достатньо тільки категорії способу і виду. Категорія обмеженості/необмеженості розглядається як «лексичний вид», а аспектуальне значення часових форм виступає основним аргументом у прибічників поняття граматичного виду.

Вітчизняні лінгвісти продовжували розробляти визначення категорії способу дії, з урахуванням всіх рівнів вираження цієї категорії. За визначенням В.Є. Щетинкіна, спосіб дії – це лексико-граматична категорія, яка приставляє собою характеристику дії що виражається афіксами, дієслівними зворотами з інфінітивом, часовими формами і прислівниками.

В межах мікротексту слово перетворюється із словарної одиниці в одиницю мови, завдяки зв'язкам з іншими словами в рамках деякого осмисленого вираження в межах речення. Окремий розряд багатозначних конструкцій не піддається розшифровці в межах самої мовної одиниці. Зняття амбігитивності відбувається в межах макроконтексту, тобто в межах оточення не в середині фрази, а зовні. В цілому аспектуальна інтерпретація дієслівної лексики у висловлюванні забезпечується експліцитним типом аспектуальної ситуації. Можна погодитися з думкою М.А. Шелякіна, що контекст не скільки бере участь у вираженні окремих значень, скільки створює умови для виявлення тих чи інших загальних значень видів.

Отже, аналіз теоретичної літератури з проблеми досліджень способу дії і вида показав, що переважна більшість аспектологів, які займалися питаннями граматичного виду, заперечують вид як граматичну категорію, а визнають його категорією специфічною, яка включає в себе різнобічні характери проходження дій, що відносяться як власне до видових значень, так і до особистих значень акцінсартного характеру.

Джерела та література:

1. Авилова Н. С. Вид глагола и семантика глагольного слова / Н. С. Авилова. – М., 1996
2. Бондарко А. В. Функциональный анализ грамматических единиц / А. В. Бондарко. – Л., 1980.
3. Голосова Т. М. Темпоральна структура художнього тексту / Т. М. Голосова – Черкаси, 2001.
4. Грекова О. Виды значений повторяемости и средства их выражения / О. Грекова. – М., 1997
5. Попов Ю. Текст : структура и семантика / Ю. Попов. – Минск, 1987
6. Холодович А. А. Проблемы грамматической теории / А. А. Холодович. – Л., 1979
7. Храковский В. С. Взаимодействие грамматических категорий глагола / В. С. Храковский // Вопросы языкознания, – № 5